

Миңбаева К.

**БАЛДАР АКЫНЫ Ж.АБДЫЛДАЕВДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ТААНЫТУУ
ЖАНА АДЕП-АХЛАККА ҮЙРӨТҮҮ ИДЕЯЛАРЫ**

УДК:371/36

Макалада балдар акыны Ж.Абдылдаевдин ырларындагы таанытуучулук жана адеп-ахлакка үйрөтүүчүлүк идеяларынын берилиши тууралуу сөз болот.

Ачкыч сөздөр: көрөңгө, көркөм туундулар, педагогикалык идеялар, дидактикалык материал, педагог акын, кош тилдүүлүк, поэтикалуулук, дидактикалуулук.

В статье рассматриваются познавательные и обучающие нравственности идеи стихотворений детского писателя Ж.Абдылдаева

This scientific paper deals with the cognitive and educational purport of J.Abduldaevs poems for children.

Брас, улуттук балдар адабиятыбызды бүгүнкү өнүккөн бийиктигине жеткирген акын-жазуучуларыбыз Ш.Бейшеналиев, А.Кадыров, Т.Кожомбердиев, Т.Самудинов, М.Жангазиев, А.Осмонов, Б.Асаналиев, К.Жунушев жана башкалар экендиги талашсыз. Алар өздөрүнүн аңгеме-жомоктору, ыр-уламыштары менен балдар адабиятыбыздын көрөңгөсүн байытып, китептекчелерибиздин көркүн чыгарып келди десек жаңылышпайбыз.

Албетте, алардын чыгармалары тууралуу бир катар изилдөөлөр жазылып, китептер макалалар жарыяланып келет. Адабиятчылар М.Сулайманов, М.Түлөгабылов, педагог-окумуштуу А.Муратов балдар адабиятыбыздын өнүгүшүнө атайын көз салып, балдар чыгармаларындагы мыкты көркөм туундуларга жана педагогикалык идеяларга атайын баа берип келишүүдө.

Бул тууралуу дагы да сөз кыларбыз, азырынча, балдар акыныбыз Жакынбек Абдылдаевдин бөбөктөргө арналган «Балчелек» деп аталган жыйнагы тууралуу оюбузду айталы.

Ж.Абдылдаевдин аталган китеби «Гүлчынар» басмасынан 2008-жылы жарыкка чыккан. Андан бери «Балчелектин» балын сүйгөн кыргыз балдары китеп дүкөндөрүнөн таап алышып, сүйүп окуп жатышканы бекер эмес экендигине жыйнакты барактап чыккандан кийин ынандык. Китеп кенже курактагы балдарга арналганырлардан турат. Анда балага эң жакын адамы-эне, аны сыйлоо, энени сүйүп урматтоо, баланы билимге чакыруу, адептүүлүккө, ыйманга үндөө, табиятты кастарлоо, ошондой эле эң негизгиси-балдарга курчап турган дүйнөнү таанытуу сыяктуу педагогикалы койлор камтылган.

Чындыгында, мындай идеяларды камтыган чыгармалар балагада, алардын мугалим-тарбиячыларына да, үйдөгү ата-эnelерине да эң эле керек. Анткени, балдар өзүнө ылайык чыгармаларды окуп, табиятты тааныйт, чөйрөнү билет, билими бекемделет, сөзү байлыгы өсөт, көз карашы байыйт. Адептик-ыймандык мыкты үлгүлөрдү да ушундай чыгармалардагы идеялардан, образдардан алат. Жогоруда сөз кылган идеяларды өзүнө камтыган «Балчелек» жыйнагы мугалимдер, тарбиячылар жана

ата-эnelер үчүн пайдалуу китеп экендигин белгилей кетүү зарыл.

Эмесе, ушул ойлорубузду китептеги ойлор менен далилдеп, бекемдегиз келет.

Китептеги биринчи эле «Тиш оорунун дарысы» (3-бет) деген ырында баланын тиши ооруп, улактай туйлап, көзүнөн жашы мөлтүлдөп куюлуп, айласы кетип турганда энеси эркелете сооротуп, жылуу алаканы менен баланын жаагынан сылайт. Эненин жылуу алаканы баланын тишинин оорусун заматта айыктырат. Ошол тууралуу айтып келип, акынырды минтип жыйынтыктайт:

«Сөздүн керек кыскасы,
Жардам берди баарысы.
Алаканы апамдын-
Тиш оорунундарысы».

Демек, эненин колу бала үчүн эркелетип коёр эле эмес, ооруп калсадарыдай жардам бере турган керемет күчү бардай сүрөттөлөт. Эненин мындай образы тууралуу «Ким биринчи ойгонот?» деген кызыктуудагы бир ырында мындайча жазат. Сергек көңүл Азаматат туу бала күндө: «Биздин үйдө ким биринчи ойгонот? деп ойлоно берет. Анткени, өзү канчалык эрте ойгонсо да, апасынын ойгоо жүргөнүн көрөт. Үй жыйнап, тазалап, балдарына тамак даярдап жүргөн болот. Ошондо Азамат: Таң заарынан кыйкырып, элди ойготкон короз биринчи ойгонобу? Талаада кош айдап жүргөн атабызбы? Борсулдаган күчүкбү же мышыкпы? Канткенде да «Таң атканда биринчи апам эле ойгонот (17-б) деп жыйынтыкка келет.

Баланын мындай ойлогону - эненин эмгегин түшүнгөнү, кадырын билгени, аны сыйлаганы эмеспи. Ушундай адилет ойлор, энени сыйлоого чакыруу автордун ырында эң сонун берилген. Дагы бир ырыда Элчибек деген бала «Токоч сатып келчи»-деп жумшаган энесине: «Балмуздакка жеткидей акча кошуп берчи» – деп жатпайбы? Бул анын энеси менен соодалашып, бекер баскысы келбей жатканын айтып автор мындай дейт:

«Сатып келип тамак-аш;
Үй оокатка каралаш.
Чындыгында, эч ким жок
Балмуздакты самабас.
Элчибектей, а бирок

Соодалашкан жарабас» – деп, «эненин эмгегин сыйла, элпек бол, тилин ук, айтканын аткар», деп улуулук насаатын айтат. Эне жөнүндөгү мындай ырлардагы тарбиялык идеялар акындын адеп-ыйман тууралуу ырларындагы да тереңдетилип берилгендиги байкалат.

«Белгилүү иш» аттуу ырында Алманбет аттуу бала бети-колу ишип жүгүрүп келет. Көрсө, бети-колун аары чагып салыптыр, ошон үчүн ишиптир. Аны акын мындай дейт:

«Сураштырып бардыбы

Иштин жайын билишти.

Бал уурдаган турбайбы – деп шылдыңдап күлүштү. (4-б)

Мындан автор «уурудук кылбоо, анын зыяны, канчалык уурулугунду жашырсаң да баары бир айыбың бир күнү ачылат» – деген элдик идеяны айтып турганы байкалып турат. Ушул эле ойлорун «Бал доолаган аарылар» аттуу ырында андан ары уланткандай көрүнөт. Анда «уурдап алган балды бер» – деп, Алмаз деген баланын артынан аарылар ызылдап кубалап алганы айтылат.

Баланын тентек кылмайы ырасда. Ал тентектик кылганы менен иши эмне? Шоктук баланын күн сайынкылар иши. Бирок анын пайда-зыянын, бала өзү багында түшүнөбү? «Тентек улак» деген ырында автор ушул ойду улап кеп кылат. Анда так секирип, аскага чыга качып, жыгылары менен иши жок, ташкуласа, бирөөгө тиери менен да жумушу жок. Бирөөнү сүзөм деп качыраары да бышык. Ошенткен тентектигин албетте, бирөөнү сүзүп, анан мүйүзү ооруганда гана билер, ага чейинтен тектик кыла берер – деп, жыйынтыкталат (18-б).

«Кайрымдуу бол», «Теледеги Элиза» аттуу ырларда балдарды адепке чакырган идеялар камтылган. «Кайрымдуу бол» деген ырда апасы Кемел аттуу уулуна кыргыздын наркы деп бирөө менен бир сындырым нанды болсо да бөлүшүп жеп жүр, кайрымдуу бол, ал сенин ыймандуулугундун белгиси» – деп наса атайтса, «Теледеги Элизада» “балчыкта оонап жаткан чочко өзүн телевизордон көрүп алып уялып жаткандыр» дегени да балдар үчүн тарбиялык таасири бар экенин билдирип турат. Ал эми «Кежир атка конбогун» деген ырда айылда энеси алып келчи десе тилин албай жаткан Бекиш балдар «муз тээп ойноп келели» десе ошол эле замат суу жакка чуркап жөнөгөнү балдарды сөзсүз күлкүгө чакырбай койбойт.

Тарбия-таанытуусуз болбойт, ал тургай таанытуусуз - билим да болбойт. Таанытуу менен билим бири-бирин толуктап, балдарды билим алууга жетелейт. Баарыбызга белгилүү мектептеги ар бир сабак баланы дүйнөнү таанытууга үндөйт. Алсак, «Алиппе» - тамга танытуу менен билимге барар жолду таанытат, «Мекен таануу» – мекенди таанытат, «Биология» – табиятты таанытат, «География» – дүйнөнү таанытат. Мына ушундай ойду көздөгөн акындын аталган жыйнактагы ырлары да мазмунга бай, тарбиячы менен мугалимдин жардамчысы болору шексиз.

Атап айтканда, Жирафтын – акыра деген кыргызча аталышын да жогоруда атын атап өткөн акындар Т.Самудинов, А.Кадыров жана Б.Асаналиевдер менен бирге, акын Ж.Абдылдаевдин ырларынан балдарыбыз үйрөнүп келет. Бул ирет акын Ж.Абдылдаев жирафтын-акыра экенин гана таанытпастан, «Кыш түшкөндө бир топ моюн орогуч моюнуна араң жетер» (7-б) деп, анын моюнунун узун экенин элестүү кылып айтып отурат. Ал эми кыш күнүнүн кыскалыгын карапайым сөз менен эмес, конкреттүү түрдө элестүү берүүгө аракеттенген:

«Жылуу кийгин сен кышта,

Жылгаяк теп, кел музга!

Ажайып кооз кыш күнү

Аттигинин, эн кыска» (11-бет) деп, кышында муз тээп ойноп, кар киши жасап, коньки, лыжа тээп кенен ойноого убакыт бат өтөрү, кышында күн кыска, түн узун экенин поэтикалуу берип отурганы да мугалимдин сабакта колдоноор мыкты дидактикалык материалы болуп береринде шек жок.

«Үлүл» (13-бет) деген ырында «Бир комната үйү бар, сыртта калаар мейманы» – деп үлүлдүн «үйү» тууралуу айтса, «Көпөлөк» деген ырында «байлап койгон бантикке окшогон» көпөлөктүн «сүрөтүн» тартат (14-б). «Зебра-матрос» (18-б) аттуу ырында Зебранын матростун кийимин кийип алгансып, чаар ала экенин, «Замочкасы жок кийим» аттуу ырында мамалак замочкасы жок тон кийгенин көркөмдөп (20-бет) ырга кошкон.

Акын Ж.Абдылдаевдин балага тамга таанытып, сөз үйрөтүүнү көздөгөн чыныгы педагог-акын экендигин далилдеген бир топ ырлары да аталган жыйнакка киргизилген.

Бул ойлорубузга «Тамга үйрөттүм досума», «Котормочулар», «Эгиз тамгалар», «Жыгылган тамга», «Чоочун сан» аттуу ырлары ачык күбө.

«Тамга үйрөттүм досума» аттуу ырда автор кыргыз тилиндеги ө,ү,ң, тыбыштарынын сөз маанисин өзгөрткөн табиятын эн сонун ачып бере алганын айрыкча баса белгилеп айтууга тийишпиз. Бул ыры кыргыз тили мугалиминин тамгалар боюнча өткөн сабагынын эн сонун дидактикалык материалы болуп береринде шек жок. Анткени, «ң» тамгасы тууралуу айткан жеринен бир үзүндү алалы. Анда мындай дейт:

«ң» тамгасы жок болсо,

«чын» дебей, «чын» демекпиз.

«мин» дебей, «мин» демекпиз,

«мең,»дебей, «мен» демекпиз.

«кең» дебей, «кен» демекпиз,

Кыскасы, кыргызтилинде

Тамгабыз жок керексиз (12-бет).

Ошондой эле, «Котормочулар» аттуу ырында мындай дейт.

«Котор» десек Жылдызга

«Лук» дегенди кыргызча,

Оозунда эле турганбы,

«Жаа» болот – деп жылмайды.

Анда тигил Ниязбек

Айтып калды «пияз» деп

«Пияз», «жаа»...деп, «лук» деген

Талашчыкты бүтпөгөн... (18-бет)

Албетте, лук деген орус сөзү-кыргызча «жаа» деп да, «пияз» деп да айтылат эмеспи. Аны байкабаган балдар бири «пияз» деп, бири «жаа» деп айтаары талашсыз. Ошондуктан бүгүнкү кыргыз балдарына келечекте кош тилдүүлүктүн керектиги, анын мааниси тууралуу далилдүү айтып берген.

«Эгиз тамгалар» аттуу ырымындан да кызык. Анда 36 тамганын ичинен ыраа, оо, өөү, үү, ээ тамгаларынын созулмалар экендигин айтат да, алар-

дын кош тыбыш менен берилерин кеп кылып, аларды «созулма» дебей эле, «эгиз» тамгалар деп койбойлубу – дейт Жеңишбек деген бала. (26-б).

Ырларын барактап олтурсаң, табиятты сүйүүгө үйрөткөн ырлары да кездешет. Андагы «Данек» деген ырында автор:

«Апам берди бир өрүк,
«Чагып же, деп данегин.

Көпкө турдум түнөрүп,
Чаккым келбей а менин...» (3-бет)

деп, сезимтал баланын данекти чагып жеп алгысы келбей кыйылып, ойлонуп турганын, анан да анны дарак болуп өссө, көктөп бою көтөрүлүп, гүл ачып, анан ушундай кызыл өрүк болуп мөмөсү бышып төгүлсө деген ниетте, «күрөгүмдү алдым да көөмүп койдум данекти», деп ырдын жыйынтыкталышы окуган адамдын жүрөгүн жылытпай койбойт.

Мында табиятты сүйүү, анны аео, коргоо, сактоо идеялары жатканы дароо байкалат. Ушундай эле ой «Жамгырдан соң» деген ырынан да байкалат. Ырда жамгыр төгүп өткөндөн соң, күндүн күмүш нуру чачырап, ысык аптапты кубалап, абаны тазартып, чандан арылтып, көңүлдү көтөрүп жибергени сөз болот. Анын себеби-табияттын «атыры» жыпар-жыты, керемети жайкы аптаптагы жамгыр экенин эске салат. «Тирүү аппарат» ырында табияттын ада маңдап биле алгыс бир «табышмагы» тууралуу, тактап айтканда:

«Чөп жесе сүт жасалат,

Демек уйдун ичинде

Бар окшойт бир аппарат» (29-б) деп, уйдун

сүтү кантип пайда боло тургандыгы тууралуу ой жүгүртөт.

Аталган жыйнакта мындай таалим-тарбия берер ырлары арбын. Албетте, балдар ырларында поэтикалуулуктан дидактикалуулук күчтүүрөөк сезилет. Ошентсе да, акын Ж.Абдылдаев дидактикага эле айрыкча берилбей, ырларында поэтикалык ыр саптарды да эң мыкты бере алганы байкалат. Мисалы, буга жогоруда эле айткан «сээп бүтүп атырды», «күмүш нуру чачылды» («Жамгырдан соң») деп, табиятын керемет сүрөтүн тартканы, же «Душка түшүп алышты» деген ырында жамгырдан соң:

«Өсүмдүктөр чаң баскан

Бир киринип алышты» – деп, (10-б) жамгырдан кийин чаң баскан өсүмдүктөр таптаза болуп, мөлтүрөп чыга келгенин көркөм баяндап берген.

Демек, Ж.Абдылдаев мындай мазмундуу ырлары менен улуттук балдар адабиятыбызга өзүнүн мыкты үлүшүн кошорунан үмүт арттырат. Ошону менен бирге, эгемендүү улуттук балдар адабиятыбыздын мындан ары өсүп-өнүгүшүнө, анын таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүгүнүн артуусуна кол кабыш кылар акын-педагог катары калыптануусунда да шек жок экендигине ишендирет.

Адабияттар:

1. Ж.Абдылдаев, Балчелек, балдар ырлары, Б., Гүлчынар, 2008.
2. Абдыкерим Муратов, К.Исаков, Кыргыз балдар адабияты, Б., 2012.
3. С.Рысбаев, К.Миңбаева, «Балдар сүйгөн Балчелек», «Тил жана маданият», 2014, 12-июнь.

Рецензент: п.и.д., профессор Рысбаев С.